

TATAR VE BAŞKURT MASALLARINDA ARA SÖZLER

ERKAN KARAGÖZ*

Öz: Bir halk bilimi terimi olarak “ara söz”, sözlü anlatılarda anlatıcıların üslup veya belagat yöntemlerine başvurarak yaptıkları bir anlatım tekniğidir. Ara söz, formel ve motif gibi anlatının yapısında bir birim olarak belirgin bir şekilde yer almasına rağmen Türk dünyası anlatılarında onlar kadar incelenmemiştir. Bunun sebebi bu sözlerin çoğu zaman anlatı dışı bir unsur olarak görülmesi ve derlenen metnin edebî metninin oluşturulması aşamasında tamamen çıkartılması ya da kısmen kırılması olabilir. Bu çalışmada Tatar ve Başkurt sihirli masallarında anlatıcıların anlatılarda ara sözleri hangi işlev ve biçimde kullandığı örneklerle gösterilerek kişisel anlamda anlatıya nasıl yön verdikleri üzerinde durulmuştur. Bunun için ilk önce bir terim olarak “ara söz” kavramının folklorik açıdan ne anlam ifade ettiği, öne çıkan bazı görüşler etrafında değerlendirilmiş ve bir anlatıda ne gibi amaçlara hizmet ettiği hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından yapılan belli başlı çalışmalardaki sınıflandırmalar üzerinde durulmuştur. Ondandan sonra 60’ı Tatar, 60’ı Başkurt olmak üzere 120 masalda tespit edilen ara söz malzemesi tetkik edilmiş ve bu çalışmada izlenecek sınıflandırma yöntemi ortaya çıkarılmıştır. Yapılan bu sınıflandırmada ara sözler “geçiş yapan” ve “açıklama yapan” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Sınıflandırmanın alt maddelerinin oluşturulmasında, işlev etkeni dikkate alınmıştır. Anlatıcının “geçiş yapan ara sözleri”, anlatının kurgusunda bir bakıma o bölümü toparlamak için kişi-zaman-mekân geçişlerini sağlamak üzere; “açıklama yapan ara sözleri” de kendi bilgi, görgü, çevre gibi geçmiş deneyimleri dâhilinde bir an için konu dışına çıkarak anlatıda geçen o duruma getirdiği açıklamayla, kendisinin de bir kahraman kimliğiyle anlatıda yer aldığı dinleyiciye hissettirmek üzere kullandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ara söz, masal, anlatı, anlatıcı, Tatar, Başkurt.

DIGRESSIONS IN TATAR AND BASHKIR TALES

ABSTRACT: As a folklore term, “digression” is a narrative technique that the narrators use in oral narratives by applying stylistic or rhetorical methods. Although digression is prominently included as a unit in the structure of the narrative, such as formula and motif, it has not been studied as much as them in the narratives of the Turkish world. The reason for this may be that these words are often considered as non-narrative elements and the compiled text was completely removed or partially clipped during the formation of the literary text.

* Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, erkan.karagoz@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1239-2860

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 07.06.2022, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 16.06.2022)

Doi:10.47089/iuad.1127587

In this study, it is emphasized how the narrators in Tatar and Bashkir magic tales affect the narratives in a personal sense, by showing the function and form in which the narrators use digression. For this, first of all, the meaning of the concept of “digression” as a term in terms of folklore was discussed based on some prominent views and information was given about the purposes it serves in a narrative. Afterwards, the classifications in the major studies were discussed. Then the digression material found in 120 tales, 60 Tatar and 60 Bashkir, was examined and the classification method to be followed in this study was determined. In this classification, digressions were divided into two groups: “transitive” and “explanatory” digressions. The function factor was taken into account in the formation of the sub-items of the classification. It was observed that the narrators used “transitive digressions” to provide person-time-space transitions to build up that part in some way in the fiction of the narrative and they used the “explanatory digressions”, by digressing for a moment within their past experiences such as knowledge, manners and environment, to make the listener feel that they also took part in the narrative as a hero with the explanation they made about the situation in the narrative.

Key Words: Digression, tale, narrative, narrator, Tatar, Bashkir.

Giriş

Batı’daki halk bilimi çalışmalarında Latince kökenli digression terimiyle kullanılan sözün Türkçedeki karşılığı “ara söz”dür. Bu söz, Türk Dil Kurumunun genel ağ sayfasında yer alan *Güncel Türkçe Sözlük*’te bir madde başı olarak şöyle tanımlanmıştır: “Doğrudan doğruya konuşulan veya yazılan konuyu ilgilendirmeyen dolaylı söz, istitrat.” Bu açıklamanın içinde geçen “istitrat (istitrâd)” sözcüğü Osmanlıca bir kelime olup “Asıl mevzudan olmayıp, münasebeti gelmişken söylenen söz” anlamındadır (Devellioğlu, 2003: 464).” Fuzuli Bayat, Türkçede “ara söz” teriminin aynı zamanda dilbiliminde de kullanılmasından dolayı “haşiye metin” kavramını kullanmayı daha uygun bulduğunu ifade etmiştir (Bayat, 2011: 5-6). Dil biliminde ara söz terimi, konunun iyice anlaşılması için tümce arasına alınan açıklayıcı sözcük ya da söz öbeği şeklinde tanımlanmıştır (Gencan vd., 1974:16). Kemal Sılay’ın verdiği bilgiye göre İngilizcenin bilinen sözlüklerinde “digression” sözcüğü “ana konudan ayrılma, merkezî, temadan uzaklaşma ...” biçiminde tanımlanmıştır. Eğer ara söz konu içinde bir başka konu oluşturacak kadar uzun ve bağımsız ise bazen “excursus” ya da “episode” adını alabilir ancak bilim adamları nerede digression’un bitip nerede excursus ya da episode’un başladığı konusunda görüş birliğinde değiller (Sılay, 1991: 154). Türk anlatıları açısından konunun üzerine ilk değinen İlhan Başgöz, İngilizce olarak yayımladığı makalesinin başlığında “digression” ifadesini kullanmıştır (Başgöz, 1986). Bu makalenin çevirisi ilk önce *Folklor/Edebiyat* dergisinde yayımlanmış, söz konusu terim için yazarın kendisi “sapma” kavramını kullanmıştır (Başgöz, 1998). Makalenin ikinci çevirisi *Millî Folklor* dergisinde yayımlanmış; çeviren, “ara söz” kavramını kullanmıştır (Başgöz’den çev. Ekici, 2002). Bu kavram daha sonra konuyla ilgili yapılan çalışmalarda halk bilimciler tarafından kabul görek kullanılmaya başlanmıştır.

1. Ara Söz Terimi

Bir anlatıda ise ara söz, anlatıcının olayların örgüsünde kişi-zaman-mekân geçişleri yapmak istediğinde ya da dinleyiciye bir açıklama gereği hissettiğinde üslup veya belagat yöntemleri yardımıyla yaptığı bir anlatım tekniğidir. Anlatıcı özellikle açıklama yapan bir ara söz kullandığında geçici olarak ana konudan sapabilmekte; bu esnada da kendi duygu, düşünce, hayal, bilgi, kültür vb. dünyası penceresinden yorumlar getirebilmekte ve görüşlerde bulunabilmektedir.

Anlatı-anlatıcı-dinleyici üçgeninde ara sözler bir etkileşim aracı olarak kesinlikle anlatının bir parçasıdır ancak anlatıdaki maceranın dışındadır. Robert A. Georges, *Do Narrators Really Digress? A Reconsideration of "Audience Asides" in Narrating. (Anlatıcılar Gerçekten Konuyu Saptırıyor Mu? Anlatımda "Dinleyici Ara Sözleri"nin Yeniden Değerlendirilmesi)* isimli çalışmasında bu durumu şöyle açıklamıştır: “İnsanoğlunun, anlatıcı ve dinleyicinin karşıt ama birbirini tamamlayan iletişimsel rollerini üstlendiğinde söylediği ve yaptığı her şey, onların etkileşimiyle üretilen olayın ayrılmaz bir parçasıdır ve bu onların cinsiyetlerine, yaşlarına, dini inançlarına, etnik kökenlerine, mesleklerine vb. bağlı olan kimlikler açısından söyledikleri ve yaptıklarının yanı sıra anlatıcı veya dinleyici olarak iletişimsel rolleri açısından söyledikleri ve yaptıkları şeyleri içerir (Georges, 1981: 251-252). Buna göre üretilen olayın ayrılmaz bir parçası olarak anlatıcı, anlatıyı sadece icra eden değildir. Aynı zamanda anlatının motifleri ve formelleri üzerinden eseri her defasında yeniden kurgulayan, yani yönetmen; kullandığı ara sözler aracılığıyla da yerine göre bilge, düşünür, sunucu, eleştirmen, yorumcu, seyyah, kanaat önderi, ara bulucu gibi kimliklere bürünebilen çok yönlü bir karakter olmasından ötürü de anlatının içerisinde bir kahramandır. Anlatıcının ne zaman anlatının içinde bir kahramana dönüştüğünü anlamak oldukça kolaydır. Anlatıcı üçüncü tekil kişiler üzerinden anlatısına devam ederken birinci tekil kişiye geçerek anlatının dış sesi vazifesinde kullandığı ara sözlerle kendini olayların akışına dâhil etmektedir. Anlatıcının ara söz kullanım tekniğini yazılı edebiyatta yazarın iç sesi olarak nitelendirilen anlatım tekniğiyle ilişkilendirebiliriz. Paul Dawson, *From Digressions to Intrusions: Authorial Commentary in the Novel (Ara Sözlerden İzinsiz Girişlere: Romanda Yazar Yorumu)* başlıklı çalışmasında “Ara sözlerin belagat geleneğiyle bir bağlantısı vardır ancak roman tüketiminin ayrıcalıklı bir deneyim hâline gelmesi ve yaygın sessiz okuma uygulamasının eşlik etmesiyle, yazarın ‘sesi’nin daha fazla incelemeye tabi tutulduğu tahmin edilebilir (Dawson, 2016: 158).” şeklinde bir tespitle bulunarak sözlü anlatıdaki dış sesin yazılı anlatıda nasıl iç sese evrildiğine dikkat çekmiştir.

Aşağıda “ara söz” hakkında çalışmaları olan bazı halk bilimcilerin görüşleri konuya yaklaşımları açısından değerlendirilmiştir. Yukarıdaki görüşle birlikte bu görüşler dikkate alınarak incelemesi yapılan Tatar ve Başkurt masallarındaki ara sözlerin tespiti yapılmıştır.

Norman Austin, *The Function of Digressions in the Iliad (İlyada'da Ara Sözlerin İşlevi)* başlıklı çalışmasında ara sözlerin şu özelliğine dikkat çekmiştir:

“Geçmişteki bir emseline başvurarak şimdiki bir eylemi haklı çıkarmak için yaygın bir ihtiyacı yansıtır. Bununla birlikte, mevcut bir eylem planının basit gerekçesinin çok ötesine geçerler (Austin, 1966: 303).” Yine aynı çalışmasında Austin ara sözlerin her zaman kendilerinin ötesinde bir şeye gönderme yaptıklarını, bu yüzden onların gerçek ama örtülü öznelerinin arkasına bakılmasını gerektiği ifade etmiştir (Austin, 1966: 310).

Paul M. Curtis, *Byron's Beppo: Digression and Contingency (Byron'ın Beppo'su: Ara Söz ve Olumsuzluk)* başlıklı çalışmasında ara sözün işlevi üzerinden bir görüşte bulunmuştur: “Görünüşte ilgisiz bir konunun ‘olayla ilgili olması’, ara sözün belki de en önemli işlevidir: Dolaylı keyif sayesinde dinleyicinin aklına bir nokta getirme. Bu nedenle ara söz, özünde basitçe edimsel değildir; metinde bir duraklama, bir dinlenme veya bir gecikme kisvesi altında ek bilgi veren son derece psikolojik bir tekniktir (Curtis, 1993: 21).”

İlhan Başgöz, Türkiye sahası açısından sözlü anlatılarda ara sözleri konu edindiği ve Metin Ekici tarafından *Sözlü Anlatımda Ara Söz: Türk Hikâye Anlatıcılarının Şahsi Değerlendirmelerine Ait Bir Durum İncelemesi* başlığıyla çevrilen çalışmasında millî değerler ve anlatıcının şahsiyetinin incelenmesindeki önemine değindikten sonra “ara söz”ün ne olduğunu anlatıcının icra süresince aracılık etme özelliğini dikkate alarak şöyle açıklamıştır: “Anlatıcının fikri ufuklarını ve şahsi bağlamını icranın içine yerleştirilmesi, bir ara sözdür. Ara söz veya şahsi değerlendirmeler bir icra sırasında kolayca tanınabilir. Çünkü anlatıcı, ya anlatımın üçüncü şahsını, birinci şahsa çevirip sesinin tonunu veya sözlü anlatımın hızını değiştirerek veyahut da bir tür el, kol veya mimik hareketi yaparak, doğrudan doğruya dinleyicilerinin, kendisi hakkında veya kendi adına konuştuğunu bilmesini sağlar. Anlatıcı, geleneksel bir hikâyeye anlatıcısının olabileceği ölçüde temanın, yapının ve ara sözün bağlantı yollarının yaratıcısıdır [...] Ara söz, bir motif veya epizodun anlamını açıklar ve karakterize edilmiş şeklini yorumlar. Bu tür ara sözü kullanmak suretiyle, anlatıcı, ima etmek istediği hususu, anlayışı ve şahsi yorumlamayı, her ne kadar doğrudan olmasa da, ifade eder. Anlatıcı, hikâyede ifade edilen bir görüş veya fikrin savunulmasında veya onu reddetmek için veya bir hususu daha iyi bir yoldan açıklamak için, ara sözü bir delil veya şahit olarak tanıtır (Başgöz'den çev. Ekici, 2003: 88-89).” Daha sonra yazısının değerlendirme bölümünde Başgöz, ara sözü anlatı geleneğinde bir köprüye benzeterek bilinmeyen bilinen, mantıksız mantıklı, anlamsız açık ve net, inanılmaz inanılır, kabul edilmezi kabul edilebilir yaptığını ifade etmiştir (Başgöz'den çev. Ekici, 2003: 94).” Başgöz'ün İngilizce olarak yayımladığı bu makalenin başına derginin editörü Bruce Jakson'ın eklediği yorum “digression” ya da “ara söz”ün işlevlerini özetlemesi bakımından dikkate değerdir: “Türkiye'de derlenen malzemeye dayanarak bu makale gösteriyor ki anlatıcının ana konudan sapmaları (digression), geleneksel hikâyeyi güncel yapabilir; motiflerin, epizotların, anlamını ve hikâyeye karakterlerinin niteliklerini değiştirebilir; anlatanın dünya görüşünü, ideolojisini ve değerlerini açıklayabilir; sosyal, ekonomik ve politik sorunları gösterime sokabilir (Başgöz, 1998: 99).”

Kemal Sılay, *Ahmedi'nin Osmanlı Tarihinde Arasöz (Digression) Tekniğinin Kullanımı ve İşlevi* başlıklı çalışmasında söz konusu terimi “Arasöz, sözlü gelenekte, bütün eski Batı edebiyatında ve çağdaş edebiyatta sık sık kullanılan tipik bir anlatım (narration) tekniği. Eserin üslûbuna rengini veren önemli bir retorik aracı (Sılay, 1991: 155).” şeklinde basitçe tanımlamıştır. Sılay, yazısının değerlendirme bölümünde Başgöz’ün yukarıda geçen çalışmasındaki görüşlerini referans alarak “Hikâye anlatıcısının bireysel duygu ve düşüncelerini yansıtan bu sözlerin günümüz halk bilimcileri tarafından yeterince ciddiye alınmaması ve çoğu zaman kaydedilmemesi, hatta metnin bir parçası olarak kabul edilmemesi, arasözlere karşı gösterilen entelektüel tepkinin derecesini göstermesi açısından oldukça önemlidir (Sılay, 1991: 161).” görüşleriyle konunun üzerinde yeterince çalışılmadığına dikkat çektikten sonra ara sözlerin sözlü ve yazılı edebiyatta kullanım türlerine değinmiş ve bu tekniğin sözlü edebiyat geleneğine çok daha uygun olduğunu ifade etmiştir.

Dede Korkut Hikâyelerinde Ara Sözler başlıklı çalışmasında Fikret Türkmen, ara söz kullanımı sayesinde anlatıcının yaratıcı kimliğine büründüğünü, bundan ötürü kendi düşünce ve kanaatlerinin onaylanmasını beklemeksizin istediğinde olay ve karakterleri loş ışıkta bırakarak kendisini anlatının odağı yapabildiğine dikkat çekmiştir. Türkmen, anlatıcının bunu nasıl başardığını ara sözlerin işlevleri üzerinden şöyle izah etmiştir: “Ara sözler anlatıcının bilgi zenginliğini, çevre ile ilişkilerini, konteksti, icranın içine yerleştirmesidir. Ara sözler bir bakıma anlatıcının değerlendirmesi ve dinleyiciyi yönlendirmesidir. Bunu yaparken de ses tonundan, anlatımın hızından, jest ve mimiklerinden, velhâsıl dilin ve anlatımın bütün imkânlarından faydalanır (Türkmen, 1998: 154).”

Fuzuli Bayat ise *Haşiye Metnin (Ara Söz ve Cümlelerin) Masal Anlatımında Rolü* başlıklı çalışmasında “ara söz” terimini masal anlatımı penceresinden açıklamaya çalışmıştır: “Sözlü kültürün bütün ürünlerinde, özellikle de masalarda anlatıcılar tarafından kullanılan ve asıl metinle bir başına alakası olmayan, ancak dinleyici ile ilişki düzeyinde izah edici, alaka kurucu, bilgi verici rol üstlenen ara söz (haşiye metin) masal anlatma geleneğinde masal söyleyicileri tarafından sıkça kullanılır. [...] Ara söz ve ara cümleler cümle içinde cümle dışı unsurlar olup cümle üyesi değeri taşımaları da söyleyicinin müracaat ettiği başlıca hatırlama, dinleyicilerle alaka kurma ve ortamı canlı tutma vasıtalarıdır. [...] Anlatı zamanının karakteristik yapısı ve aynı zamanda masal söyleyicileri hakkında, onların sosyal durumları, psikolojileri, bilgi, birikimleri hakkında da gerekli bilgiler sunmaktadır (Bayat, 2011: 6).

Nerin Yayın, *Ak Möör Destanı'ndaki Ara Sözler* başlıklı çalışmasında ara sözlerin anlatıcıya göre sayısının artabileceği ya da azalabileceğini belirterek şu tespitlerde bulunmuştur: “Anlatıcı, dinleyici ve çevre üçgeninde değerlendirilebilecek olan bu durumun destanlarda anlatıcı ve çevre kadar, epik gelenekle ilgili olarak şekilleneceği, diğer türlere göre yerinin, ifade edilip şeklinin ve içeriğinin farklı özelliklerle karşımıza çıkacağı hatta tespit edildiği yere göre işlevlerinin değişeceği ortadadır (Yayın, 2007: 262).

İşıl Altun, *Halk Hikâyelerindeki Olay ve Düşünce Aktarımlarında Digression'dan Yararlanma* başlıklı çalışmasında ara sözün, anlatıcı ile dinleyici arasında bir arabuluculuk görevi üstlenerek anlatının dinamik kültürle olan ilişkisi üzerinden şu görüşlerde bulunmuştur: “Digression (sapma) arasöz, anlatıcı aşığın dünya görüşünü, değer yargılarını, psikolojik ve sosyal durumunu, ideolojisini ele veren bir nitelik taşır. Anlatıcı digression- sapma arasöz’ü kendi hakkında bir delil gibi kullanırken sözlü geleneğin güncelleşmesini de sağlamaktadır (Altun, 2014:113).

Âdem Masattaş, *Arasözler Nasıl ve Neden Kullanılır? Köroğlu Destanı ve Behçet Mahir Örneği* isimli çalışmasında “ara söz” teriminin ne olduğunu doğrudan anlatıcının cevabıyla vermiş: “Behçet Mahir, arasözlerini genel olarak hikâyeler içerisindeki ‘bir takım uyanık haller’ ya da ‘canlı sözler’ diye niteler. Ancak, özellikle de anlatı içerisine serpiştirdiği kısa hikâyelerine “misal” adını verir; misaller olmadan bir hikâyenin asla kendini gerçekleştiremeyeceğini ve anlaşılmayacağını düşünür.”; arkasından şu yorumda bulunmuştur: “Behçet Mahir için arasözler olmazsa olmaz değerindedirler. Onlar, hikâyenin dinleyici tarafından doğru anlaşılmasını sağlayan yardımcı öğeler ve bütünleyici unsurlardır. Bir anlatıcı olarak Behçet Mahir, hikâye hakkında önemli gördüğü şeylere ancak bu şekilde temas edebilir. Yani eylemi durdurmak istediği yeri ve zamanı tayin ederek ki, bu ifadeler aynı zamanda sözlü gelenekteki anlatmaların kurgulanmaktan ziyade metin boyutuyla kurulduklarının da göstergesidirler (Masattaş, 2019: 699).”

Mustafa Duman, *Yapısal ve İşlevsel Bir Anlatı Unsuru Olarak Ara Sözler: Kutadgu Bilig Örneği* başlıklı çalışmasında metin merkezli bir bakış açısıyla eseri ara söz kullanımı bakımından tahlil ederek görüş belirtmiştir: “Ara söz (digression) terimi, bir metnin doğal akışının anlatıcı tarafından bir tanımlama, yorum-görüş belirtme veya kişisel serzenişlerde bulunma gibi gerekçelerle sekteye uğraması neticesinde oluşan “yan metinler” olarak kısaca tanımlanabilir. Ancak terimin daha iyi anlaşılabilmesi için, tanımda kullanılan “metnin doğal akışı”, “sekteye uğratma” ve “yan metin” gibi kavramların anlam aralığının belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü böylesi bir anlamlandırma girişimi olmaksızın ara sözler, birer “metin dışı unsur” olarak kabul edilmekte ve önemsiz bir anlatı unsuru olarak değerlendirilebilmektedir (Duman, 2019: 19).”

Bu araştırmacıların konuyla ilgili görüşleri daha çok “ara söz”ün bir açıklama getirme/yapma kısmıyla ilgilidir. Bu sebepten anlatıcı geçici olarak ya da bir an için anlatının konusu dışına çıkabilir. Ancak anlatıcılar açıklama yapan ara sözlerin aksine geçiş yapan ara söz kullandıklarında konudan sapmazlar. Dahası konuyu toparlamaya çalışırlar. Çünkü amaçları anlatının örgüsünde yalın ve kolay bir şekilde kişi-zaman-mekân geçişi sağlamaktır.

2. Ara Sözlerin Sınıflandırılması

Türk anlatılarında ara sözler üzerine ilk çalışmayı yapan İlhan Başgöz, yukarıda da görüşlerine başvuru olan çalışmasında bir sınıflandırma yapmıştır.

İlhan Başgöz'ün ara sözlerle ilgili yapmış olduğu bu sınıflandırma Türkiye sahasında yapılan çalışmalarda halk bilimciler tarafından kabul görmüş; çalışmalar ya bu sınıflandırma temel alınarak ya da tespit edilen malzemeye göre bu sınıflandırmaya bazı eklemeler çıkarmalar yapılarak ortaya koyulmuştur. İlhan Başgöz yapmış olduğu sınıflandırmanın kesin bir çizgiyle sınırlarının çizilemeyeceğini, yani bir ara sözün birden fazla özelliğinin olabileceğini belirterek ara sözleri genel özelliklerinden hareketle “1. Açıklayıcı ve öğretici, 2. Görüş, yorum ve eleştiriyle ilgili, 3. Şahsi serzeniş ve itiraf” şeklinde üç grup altında sınıflandırılmıştır (Başgöz, 2003: 90).

Kemal Sılay, “Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osmân”daki ara sözleri incelediği çalışmasında bunların hesaplarına göre eserin aşağı yukarı üçte birini oluşturduğunu ve şöyle bir sınıflandırmasının yapılabileceğini ifade etmiştir: 1. Görüş bildiren ara sözler (opinionative digressions), 2. Açıklayıcı ara sözler (explanatory digressions), 3. Örnekleyici ara sözler (exemplary digressions) (Sılay: 1991: 155).

Nerin Yayın, Ak Möör destanındaki ara sözleri incelerken üç üst madde ve onların altında açtığı alt maddelerde ara sözleri tespit etmiş, ortaya şu sınıflandırma çıkmıştır: I. Açıklayıcı, bilgi verici ara sözler: a. Durum açıklayıcı ara sözler, b. Gelenek-töre açıklayıcı ara sözler, c. Kişi açıklayıcı ara sözler. II. Uyarı ve eleştiriler: a. Uyarılar, b. Atasözleri, c. Tenkitler. III. Tasvirler: a. Hayvan tasvirleri, b. Zaman tasvirleri, c. Yer tasvirleri, d. Durum tasvirleri, e. Kişi tasvirleri (Yayın, 2007).

Mustafa Duman, *Kutadgu Bilig*'deki ara sözleri incelediği çalışmasında, diğer tasniflerde görüldüğü üzere, İlhan Başgöz'ün sınıflandırması temelinde bir sınıflandırma yaparak tespitlerini yapmıştır: 1. Tanımlayıcı ara sözler: Bir kelime, eşya, nesne, mesafe, tarihi bir hadise hakkında tarafsız, tanımlayıcı bilgi veren ara sözler. 2. Görüş, yorum ve eleştiri ara sözleri: Bir davranış, bir olay hakkında anlatıcının veya başka kişilerin değer yargısı/görüşlerine dayanarak verilen ara sözler. 3. Şahsi serzeniş ve itiraflar: Bir davranış, bir olay ya da farklı nedenlerde anlatıcının kendisiyle alakalı itiraf ve serzenişlerde bulunduğu ara sözler. (Duman, 2019: 25-26).

Yukarıda verilen sınıflandırmalar genel bir şekilde değerlendirilecek olursa Türk anlatıları açısından konuya ilk dikkat çeken Başgöz'ün sınıflandırmasının diğer sınıflandırmaların çıkış noktası olduğu açıkça görülmektedir. Sılay, Yayın ve Duman'ın sınıflandırmalarının, Başgöz'ün sınıflandırmasından madde isimlendirme olarak birbirine paralel ya da az bir şekilde değişik olmasının nedeni bu araştırmacıların “ara söz” konusuna farklı bakış açılarına sahip olmaları değil, çalışmalarına kullandıkları malzemelerin yön vermiş olmasıdır.

3. Tatar ve Başkurt Masallarında Ara Sözlerin Sınıflandırılması

Bu çalışma için incelemesi yapılan 60 Tatar (Camaletdinov, 1994) ve 60 Başkurt (Minhacettinov, 1976) masalında anlatıcıların bir geçiş veya açıklama

yapmak istediklerinde ara söz kullanım yöntemlerine başvurdukları tespit edilmiştir. Bundan ötürü ara sözler, işlevleri göz önüne alınarak “geçiş yapan ara sözler” ve “açıklama yapan ara sözler” olmak üzere iki üst maddede sınıflandırılmıştır.

Geçiş yapan ara sözler, açıklama yapan ara sözlere oranla Tatar ve Başkurt masallarında anlatıcılar tarafından daha sık kullanılmaktadır. Bu ara sözler masalda kişi-zaman-mekân geçişi sağlamasından ötürü üç farklı işleve sahiptir. Anlatıcı bu türden ara söz kullanımlarıyla, sözde dinleyicinin onayını almış gibi davranıp ayrıntıya girmeden ve sorgu suale yer vermeden kişi-zaman-mekân geçişleri yaparak dinleyiciyi masalın büyüğü atmosferinde âdeta bir seyahate çıkarmaktadır.

Tatar ve Başkurt masallarında anlatıcılar, açıklama yapan ara sözleri ise masalın akışı içinde gerek hissettiklerinde müdahil sıfatıyla tamamen kendi bilgi, kültür, görgü birikimleri temelinde bir duruma dikkat çekmek üzere olumlu ya da olumsuz bir görüş belirterek çeşitli biçimlerde kullanılmaktadır. Bundan dolayı bu tür ara sözler aşağıdaki sınıflandırma denemesinde de gösterildiği gibi oldukça fazla işleve sahip olabilmektedir.

Tatar ve Başkurt masallarında hem geçiş hem de açıklama yapan ara sözler belirli kalıp ifadeleri yapılarında bulundurmalarıyla dikkat çekmektedir. Masalın dinleyicisi/okuyucusu bazen aynı bazen de birbirine çok benzer biçimlerde kullanılan bu kalıp ifadeler geçtiğinde anlatıcının bir ara söz kullanım yöntemine başvurduğunu kolayca fark edebilir. Ancak anlatıcının hangi amaçla ne tür bir ara söz kullandığını anlamak için bu kalıp ifadelerden kaynaklanan biçim benzerliklerine değil, kullanım işlevlerine bakılmalıdır. Kullanım işlevi ara sözün geçtiği bölümdeki bağlamdan çıkarılmalıdır.

Yukarıda verilen bilgilerin doğrultusunda Tatar ve Başkurt masallarında geçen ara sözler bu çalışmada ilk önce iki ana gruba ayrılmış, sonrasında kullanım işlevleri ölçüt alınarak bir sınıflandırılmaya gidilmiştir.

A. Geçiş yapan ara sözler: 1) Kişi geçişi işlevli, 2) Zaman geçişi işlevli, 3) Mekân geçişi işlevli.

B. Açıklama yapan ara sözler: 1) Bilgilendirici, 2) Övücü, 3) Abartıcı, 4) Onaylayıcı, 5) Meraklandırıcı, 6) Düşündürücü, 7) Doğrulayıcı, 8) Şaşırtıcı ...

Sınıflandırmada görüldüğü üzere geçiş yapan ara sözler sadece üç işlev ile sabit kalırken, açıklama yapan ara sözler açıklamanın içeriğine göre çeşitlilik gösterdiğinden oldukça fazla olabilmektedir. Hatta daha geniş bir malzeme üzerinden yapılacak incelemelerle bu sayı daha da artırılabilir.

Bu sınıflandırmanın açıklama yapan ara sözler açısından daha iyi anlaşılması için şu hususu burada belirtmek gerekir: “Ara Sözlerin Sınıflandırılması” başlığı altında yer alan sınıflandırmalarda ayrı ayrı maddelerde yer alan, burada açıklama yapan ara sözlerin altında verilenler, bunların açıklama yapan ara sözlerin birer

işlevi kabul edilmesinden dolayı böyle değerlendirilmiştir. Bu alt maddelerin isimlerine bakılacak olursa hepsinin aslında bir nevi açıklama niteliğinde olduğu görülecektir.

Bu sınıflandırmanın aşağıda yapılan uygulamasında ara söz örnekleri Tatar ve Başkurt Türkçelerinin Kiril alfabeleriyle özgün olarak verilmiş, ayrıca içinde de Türkiye Türkçesine aktarmaları yapılmıştır. Geçiş yapan ara sözler işlevleri üzerinden gruplandırılmış, açıklama yapan ara sözler ise yapılarında buldukları kalıp ifadeler üzerinden gruplandırılmış ve hangi işlevde olduğu örnek sonunda belirtilmiştir.

A. Geçiş yapan ara sözler:

Anlatıcı, kişi-zaman-mekân geçişi işlevli ara söz kullanımı yaparken genellikle “tamam” (Tat: “ярар/ярый” / Bşk: “ярай”), “şimdi/artık” (Tat: “хэзер”, “инде” / Bşk: “хэзер”, “инде”), “haydi” (Tat: “эйдэ” / Bşk: “эйзэ”) gibi sözcüklerden istifade eder. Bazen bu sözcüklerin hepsine anlatımında aynı anda yer verirken bazen ikisine bazen de sadece birisine yer verir. Birleşik cümleli bir geçiş yapan ara söz kullandığı durumlarda ise bu sözcüklere yer vermediği de olur. Ancak kişi-zaman-mekân geçişi işlevli ara sözlerin yapısı bu sözcüklerin kullanımı dışında farklılıklar gösterir. Bu farklılıklar kalıplaşmış ifadeler biçiminde olduğundan anlatıda hemen kendini belli eder. Dinleyici/okuyucu, anlatıcının masalda bir geçiş yaptığını anlar. Bu kalıp ifadeler anlamsal özellikleri üzerinden kolayca ayırt edilebilir. Çünkü geçişin yapıldığı durum bir ara söz işlevi olduğundan anlatının bağlamından aşıkârdır. Ayrıca mekân geçişi işlevli ara sözlerin bir kısmında ise yukarıdaki sözcüklerin yerini “gözü ile ne görsün” (Tat: “ни күзе белән күрсен” / Bşk: “ни күзе менән күрһен”) kalıp ifadesi alır. Bu ifadenin kullanıldığı yerde yine bağlamdan bir mekân geçişinin yapıldığı anlaşılır. Bütün bunlarla ilgili olarak Tatar ve Başkurt masallarında, eldeki malzemedeki hareketle, kişi-zaman-mekân geçişi işlevli ara söz kullanımları aşağıda sırasıyla örneklendirilmiştir.

1) Kişi geçişi işlevli ara sözler

Tatar masallarında:

Инде без тагын патшаның үзенә килик (8). (Şimdi biz yine padişahın kendisine gelelim.)

Ярар, инде без Таңбатырга килик (42). (Tamam, şimdi biz Tanbatır’a gelelim.)

Ярар. Хэзер инде егеткә килик (250). (Tamam. Şimdi artık yiğide gelelim.)

Хэзер кызның атасы янына барыйк (352). (Şimdi kızın babasının yanına varalım.)

Ярар, тегеләр өйләренә кайта торсыннар, без **Таңбатыр** янында калыйк (44). (**Tamam**, diğerleri evlerine dönedursunlar, biz **Tanbatır**'ın yanında kalalım.)

Ярар. Егет белән көнгә күренмәс Сылу-көмеш шулай бара торсыннар, без **карчыкка** килик (225). (**Tamam**. Yiğit ile güneşe görünmez Güzel-Gümüş şöyle gidedursunlar, biz **kocakarıya** gelelim.)

Ярар, бу кыз шулай сандугач тавышына гашыйк булып, сандугачны тотып алу юлын эзли торсын, ә без бу **сарайның хужасына** килик (278). (**Tamam**, bu kız şöyle bülbülün sesine âşık olup bülbülü tutmanın yolunu arayadursun, biz de bu **sarayın sahibine** gelelim.)

Ярар. Ул үзенең гаскәрләре белән кайта торсын, без **хәзер** теге **егеткә** килик (279). (**Tamam**. O kendi askerleri ile dönedursun, biz **şimdi şu yiğide** gelelim.)

Болар шулай шатланып торсыннар, без **егет** янына барыйк эле (356). (Bunlar şöyle sevinip dursunlar, biz **yiğidin** yanına varalım hele.)

Болар шунда торып торсыннар, без **хәзер егет** янына барабыз (360). (Bunlar şurada kaladursunlar, biz **şimdi yiğidin** yanına varıyoruz.)

Болар торып торсын, **хәзер патша** янына барабыз (360). (Bunlar kaladursun, **şimdi padişahın** yanına varıyoruz.)

Патшалар, хезмәтчеләр елашып калсыннар, ә без китик **малайлар** белән (393). (Padişahlar, hizmetçiler ağlaşıp kalsınlar, biz de gidelim **oğlanlar** ile.)

Başkurt masallarında:

Әйзә, ул китә торһон, без **тегеләргә** киләйек (119). (**Haydi**, o gidedursun; biz **diğerlerine** gelelim.)

Әйзә, ул шунда ята торһон, без **уландар** хәленә киләйек. (185). (**Haydi**, o şurada yatadursun, biz **oğlanların** hâline gelelim.)

Ярай, быныһы шунда калып торһон. **Хәзер** теге әбейзә тороп калған **сабый балаға** киләйек (218). (Burası şurada kaladursun. **Şimdi** şu ninede kalan **bebeğe** gelelim.)

Ярай, быллар тороп торһон, **инде кызға** киләйек (239). (**Tamam**, bunlar kaladursunlar, **şimdi kıza** gelelim.)

Хәзер Греция батшаһының улына килһәк, ул да киммәтле бүләк эзләп йөрөй (120). (**Şimdi Yunan padişahının oğluna** gelirsek, o da kıymetli hediye aramaya çıkmış.)

Инде Япон батшаһының улына килһәк, ул да сығып киткән киммәтле бүләк эзләргә (120). (**Şimdi Japon padişahının oğluna gelirsek**, o da çikip gitmiş kıymetli hediye aramaya.)

Хәзер инде Турыйән менән Ғәлийәнгә килһәк, улар шундай хәлдәр кисерә: (185). (**Şimdi artık Turıyen ile Ğeliyen'e gelirsek**, onlar şöyle hâllerden geçiyormuş.)

Ярай, былларзың һәр береһе үзәрәнсә шатлана торһон, кыз янына барырға эзерләнһен, **хәзер** китәбез **Әхмәт** жулик янына (120). (**Tamam**, bunların her birisi kendilerince sevinedursun, kızın yanına gitmeye hazırlansın, **şimdi** gidiyoruz düzenbaz **Ahmet'in** yanına.)

2) Zaman geçişi işlevli ara sözler:

Tatar masallarında:

Ярап. Бер заманны бу патшаның маллары югала башлаган. (78). (**Tamam**. **Bir zaman** bu padişahın malları kaybolmaya başlamış.)

Ярап. Хәкәм көне килеп житте. (86). (**Tamam**. **Hüküm günü gelip çatmış**.)

Ярый, Зөлкарнәй ел саен бер мәртәбә чәчен алдыра икән (179). (**Tamam**, **Zölkarney her yıl** bir defa saçını kestiriyormuş.)

Ярап, бер ел үтә, кызлар моңарга төрле-төрле һөнәрләр өйрәтәләр (316). (**Tamam**, **bir yıl geçmiş**, kızlar ona türlü türlü hüneler öğretmiş.)

Ярап. Хәзер патшаның малае үсеп егерме яшьләренә житә. (340). (**Tamam**. **Şimdi** padişahın oğlu **büyüyüp yirmi yaşına gelmiş**.)

Başkurt masallarında:

Заман ни, узып кына тора инде ул. Кыз менән малай за үсә (266). (**Zaman dediğin nedir**, geçip gidiyor işte. Kız ile oğlan da büyümüş.)

3) Mekân geçişi işlevli ara sözler

Tatar Masallarında:

Ярап. Бу кайтты көтүче булып, малларны куып үзенә **өнә** (86). (**Tamam**. **Bu döndü çoban** olarak, malları önüne katıp kendi **evine**.)

Ярап. Икенче көнне бабасы моны ияртеп алып китә. Алып бара моны бер **амбарга**. (126). (**Tamam**. **İkinci gün** babası onu arkasına alıp gitmiş. Alıp varmış onu bir **ambara**.)

Ярап, болар кайталар **өйгә** (163). (**Tamam**, bunlar dönmüşler **eve**.)

Ярый. Егет килә. Патшаның **сарая** янында каравыллар (180). (**Tamam**. **Yiğit gelmiş**. **Padişahın sarayının** yanında nöbetçiler.)

Ярар, бу егет калды бит инде **жир астында** (196). (Tamam, bu yiğit kalmış yer altında şimdi.)

Күзләрән йомып ачса, **ни күзе белән күрсен**: Әхмәт хатыны белән ауга чыккан жирендә, **күл буенда** йөри (99). (Gözlerini yumur açsa **gözü ile ne görsün**: Ahmet, hanımı ile ava çıktığı yerde **göl boyunda** yürüyormuş.)

Ачса, **ни күрсен**: дөнья кебек **якты жир** (105). (Açsa **ne görsün**, dünya gibi **aydınlık bir yer**.)

Иртә белән торса, **ни күзе белән күрсен**, өй арты бик шәп бер **жимеш бакчасы** булган (166). (Sabahleyin kalkınca **gözü ile ne görsün**, evin arkası çok güzel bir **meyve bahçesi** olmuş.)

Патша иртә белән торып чыкса, **ни күзе белән күрсен**: моның сараена каршы якта бик матур итеп бер **сарай** салынган (284). (Padişah sabahleyin kalkıp çıkınca **gözü ile ne görsün**: Onun sarayının karşısında çok güzel bir **saray** yapılmış.)

Керсәләр, **ни күзең белән күрерсең**, **ишек алды** тулы тирес, чүп-чар (295). (Girseler, **gözün ile ne görürsün**, **avlu** hayvan pisliği, çer çöp dolu.)

Кыз таң алдыннан уянып китте. **Ни күзе белән күрсен**, үзенә **сарае** түгел. «Әй алла, ни булды икән?»—ди кыз. Урыныннан сикереп торды: (352). (Kız tan atmadan uyanıvermiş. **Gözü ile ne görsün**, kendi **sarayı** değil. “Ey Allah’ım ne oldu böyle?” demiş kız.)

Хәзер инде патша **сараена** килик (391). (**Şimdi artık** padişahın **sarayına** gelelim.)

Başkurt masallarında:

Хәзер батша **һарайына** килһәк, бында талаш киткән бит әй! (119). (**Şimdi** padişahın **sarayına** gelirsek, burada kavga başlamış ki, ey!)

Иһә, **ни күзе менән күрһен**: шундай иркен **бүлмә**, изәне лә, стеналары ла, түшәме лә күзәң яуын алып торған асыл быяланан эшләнгән (66-67). (Girse, **gözü ile ne görsün**: Şu kadar geniş bir **oda**; zemini de, duvarları da, tavanı da gözlerin pasını alan değerli camlarla işlenmiş.)

Яр буйына килһә, **ни күзе менән күрһен**, яр ситендәге таш өстөндә бер кыз ултыра. (99). (**Yar boyuna** gelse, **gözü ile ne görsün**, yar kıyısındaki taşın üstünde bir kız oturuyormuş.)

Ағалары **сәсеүлеккә** килһә, **ни күзәре менән күрһендәр**, өйөп куйылған сүп әсәре юк, иген таза, күкрәп үсеп ултыра икән. (137). (Ağabeyleri **tarlaya** gelse **gözleri ile ne görsünler**, yaban otları toplanmış, ekin temiz, gürlüyüp büyümüş.)

B. Açıklama yapan ara sözler

Anlatıcı, açıklama yapan ara sözlerde, aynı geçiş yapan ara sözlerde olduğu gibi, çeşitli kalıp ifadelerden faydalanır, ancak bunlar geçiş yapan ara sözlerdeki kalıp ifadelerle kıyasla çok daha çeşitlidir. Dinleyici/okuyucu bu kalıp sözler geçtiğinde anlatıcının bir tür açıklamada bulunacağını anlar. Bu çalışmada veri olarak kullanılan Tatar ve Başkurt masallarında açıklama yapan ara sözlerde şu kalıp ifadelerle rastlanmıştır:

“Ben sana söyleyeyim” / “sana söyleyeyim” (Tat: “мин сиңайтим”, “мин сезгә әйтим” / Bşk: “һиңә әйтәйем”, “мин һиңә әйтәйем”); “не уарсын”, “не уарсынлар”, “не уармак gerek” (Tat: нишләсен, / Bşk: “ни эшләһен”, “ни эшләһендәр”, “ни эшләтә алһындар”, “ни эшләмәк кәрәк”); “niçin dersen”, “niçin dediğinde” (Bşk: “ни өсөн тһһәң”, “ни өсөн тигәндә”); “bilmiyorum orasını”, “orasını kim bilsin” (Tat: “белмим анысын” / Bşk: “уһһыһын кем белһен”); “kendiniz de biliyorsunuz ... o vakitte ... şimdiki gibi ... yok”, “o zamanda ... yok tabii ki” (Tat: “үзегез беләсез ... ул вакытта ... хәзерге кебек ... юк” / Bşk: “ул заманда ... юк бит инде ... юк”); “ne görsün”, “gözü ile ne görsün” “gözleri ile ne görsünler” (“Tat: ни күрсен” / Bşk: “ни күзе менән күрһен” / “ни күззәре менән күрһендәр”); “bu ne hâl” (Bşk: “был ни хәл”); “Olur mu ki” (Bşk: буламы һуң).

Anlatıcı aynı kalıp ifadeler yardımıyla farklı işlevlere sahip açıklamalar yapabildiğinden aşağıdaki gruplandırmada işlevsel özellikler değil, biçimsel benzerlikler tercih edilmiştir. Ara söz kullanım örneklerinin hangi işlevlerde kullanıldığı ise cümle sonunda belirtilmiştir. Kimi zaman anlatıcı aynı ara söz kullanımı içinde birden fazla işleve yer verebildiğinden bu husus gözetilmiştir.

“Ben sana söyleyeyim” / “sana söyleyeyim” (Tat: “мин сиңайтим”, “мин сезгә әйтим” / Bşk: “һиңә әйтәйем”, “мин һиңә әйтәйем”) kalıp ifadeleriyle söylenenler:

Tatar masallarında:

Бу патшаның, **мин сиңайтим**, өч малае бар. Бик зур патша бу. Бу патша, **мин сиңайтим**, алтын алма житкәч, каравылчы куйды (192). (Bu padişahın, **ben sana söyleyeyim**, üç oğlu var. Çok büyük padişah bu. Bu padişah, **ben sana söyleyeyim**, altın elma ağacı meyve verince muhafız koymuş.) Bilgilendirici + Övücü

Менә, **мин сиңайтим**, бер болан йөри шунда. Боланны тотып алдылар да болар суйдылар (193). (İşte, **ben sana söyleyeyim**, bir geyik geziyor şurada. Geyiği tutup kesmişler.) Bilgilendirici

Шуннан соң, **мин сезгә әйтим**, патшаның вәзирләре берничә вакыттан соң патшага әйтәләр: (223). (Ondan sonra, **ben size söyleyeyim**, padişahın vezirleri bir zaman sonra padişaha söylemişler:) Bilgilendirici

Хэзер болар, **мин сиңайтим**, утырып китэлэр. [...] Бу хэзер, **мин сиңайтим**, фатир эзли: жегеткэ фатир эзлэргэ кушты кыз. [...] Эзли-эзли жегет, **мин сиңайтим**, фатир таба алмый. (397). (Şimdi bunlar, **ben sana söyleyeyim**, oturup gitmişler. [...] Bu şimdi, **ben sana söyleyeyim**, ev aramış. Yiğide ev aramasını söylemiş kız. [...] Aramış aramış yiğit, **ben sana söyleyeyim**, bir ev bulamamış.) Bilgilendirici

Хэзер, **мин сиңайтим**, теге беренче эбигэ дэ кайтып житэлэр. Эбинен атын калдырып, патша атына атланалар. [...] Патша бетте. Хэзер, **мин сиңайтим**, зур утырыш була—патша кирэк (402). (Şimdi, ben sana söyleyeyim, şu ilk nineye dönüp varmışlar. Ninenin atını bırakıp padişahın atına binmişler. [...] Padişah bitti (ölmüş). Şimdi, ben sana söyleyeyim, büyük bir toplantı olmuş, padişah gerek.) Bilgilendirici

Йылан кыз теге ике кызга Вөнүшкэнэ баксала йорөторгэ :куша. Шәп аттарға ултырып сығып киттелэр. Баксала, **һиңә әйтәйем**, нимә генә юк — донъяла булған бөтә емеш бар! (105). (Yılan kız diğer iki kıza Venüşke'yi bahçede gezdirmelerini buyurmuş. İyi atlara binip gitmişler. Bahçede, **sana söyleyeyim**, olmayan bir şey yok. Dünyada olan bütün meyveler var!) Abartıcı

Başkurt masallarında:

Инде, **һиңә әйтәйем**, Вөнүшкә хэзер торғаны бер батыр инде: билендә кылыс, кулында камсы, менгән аты — теге кара айғыр! (106). (Şimdi, **sana söyleyeyim**, Venüşke artık her şeyiyle bir bahadır şimdi: Belinde kılıç, elinde kamçı, bindiği atı şu kara aygır!) Övücü

Эй үлсәйбез әй үлсәйбез, **мин һиңә әйтәйем**, һис бөтөрөп булмай. (200). (Ölçüyoruz da ölçüyoruz, **ben sana söyleyeyim**, hiç bitmiyor.) Abartıcı

Уйнай башлайзар быллар. Батш аның вәзирзәре каран тора, быллар уйнайзар, кем, **һиңә әйтәйем**, шарзар бәрелешкәндә, оскондар сәселеп тора! (282). (Oynamaya başlamış bunlar. Padişahın vezirleri izliyormuş. Bunlar oynamışlar ki, **sana söyleyeyim**, toplar vurulduğunda kıvılcımlar saçılıp durmuş.) Abartıcı

“**ne yapsın**”, “**ne yapsınlar**”, “**ne yapmak gerek**” (Тат: нишләсен, / Вшк: “ни эшләһен”, “ни эшләһендәр”, “ни эшлэтә алһындар”, “ни эшләмәк кәрәк”) kalıp ifadeleriyle söyleneneler:

Tatar masallarında:

Агай **нишләсен**, патша сүзенә каршы килә алмый, Тиле улына әйтә: (229). (Amca **ne yapsın**, padişahın sözüne karşı gelemiyor, deli oğluna söylemiş.) Onaylayıcı

Патша **нишләсен**, бер сүз дэ әйтә алмый, кызын бирергә риза була (318). (Padişah **ne yapsın**, bir söz de söyleyemiyor, kızını vermeye razı oluyor.) Onaylayıcı

Başkurt masallarında:

Шунан ни, батша **ни эшлэһен**, Незнайка алама ғына кейенгән көйө батша кызы менән һарайға инеп китә (41). (Sonra ne, padişah **ne yapsın**, Nezneyka eski püskü giysiler giyip padişahın kızı ile saraya girmiş.) Meraklandırıcı

Ни эшлэһен, Алтынбай, бер зә теләмәһә лә, юлга сыккан, әммә үзә кайза барырға ла белмәгән (78). (Ne yapsın, Altınbay hiç istemese de yola çıkmış ama kendisi nereye gideceğini de bilememiş.) Düşündürücü

Кинйәбулат риза булмай **ни эшлэһен**, атаһының кәберенә тағы барып ултырған. (139). (Kinyebulat razı olmuyor ne yapsın, babasının kabrine tekrar gidip oturmuş.) Meraklandırıcı

Ни эшлэһендәр, яңы мыйығы сығып килгән егетте батша итеп һайлайзар (167). (**Ne yapsınlar**, yeni bıyığı terleyen yiğidi padişah olarak seçmişler.) Onaylayıcı

— Мин алланың ярзамсыһы! — ти был. Кыззың яткан ере бейек, аста карауыл тора, кеше инерлек булмағас, шулай тип, көлөп яуап бирә инде егет. **Ни эшлэһен**, серле сүкеште сығарып һалһынмы тот?! (214). (“Ben Allah’ın yardımcısıyım!” demiş bu. Kızın yattığı yer yüksek, aşağıda nöbetçi duruyor, birisi girecek gibi değil, böyle deyip, gülerek cevap vermiş yiğit. **Ne yapsın**, sihirli çekici çıkarıp koysun mu?!) Meraklandırıcı

Батша фарманы буйынса, әйтелгән вақытта халык тағы ла майзанға йыйылды. Егет менән кыззы ла бында алып килеп, дар ағасының астында икәһен ике якка баһтырзылар. Быларзы йәлләп, майзанда халык илай, ләкин **ни эшлэһендәр**, береһе лә батша әмеренә каршы сыға алмай (216). (Padişahın fermanı boyunca söylenen vakitte halk yeniden meydana toplanmış. Yiğit ile kızı da buraya alıp gelmişler, darağacının altında ikisini iki ayrı yana koymuşlar. Bunlara acıyan halk meydanda ağlıyormuş, lakin **ne yapsınlar**, birisi de padişahın emrine karşı çıkmıyormuş.) Onaylayıcı

Айырылыша алмай, өс көн, өс төн илаһтылар, ти. **Ни эшлэһендәр**, әсә бойороғо бит, үтәргә кәрәк. Шулай итеп, былар кан-йәш илаһып айырылыштылар, ти (247). (Ayrılamamışlar, üç gün üç gece ağlamışlar. **Ne yapsınlar**, anne buyruğu elbette, yarmak gerek. Böylece bunlar kan ağlayıp ayrılmışlar.) Onaylayıcı

Егет **ни эшлэһен**, һеңлеһенең һүзен йыккыһы килмәй. (267). (Yiğit **ne yapsın**, kız kardeşinin sözünü kırası gelmemiş.) Onaylayıcı

Батша, инәһенә ышанып, катынына ике балаһын күтәртеп, кара урманға алып барып ташларға куша. Һалдаттар катынды йәлләп илаһалар за, **ни эшлэтә алһындар**, батша әмеренә каршы барып булмай (276). (Padişah, annesine inanıp hanımını ve iki çocuğunu almalarını ve kara ormana bırakıp

gelmeleri emrini vermiş. Askerler kadın ağlayınca acımışlar ama **ne yapsınlar**, padişah emrine karşı gelmek olmaz.) Onaylayıcı

Ни эшлэмэк кэрэк, халык хүзен тыңламайынса булмай, батша улына ат ектереп, иптәшкә ике халдат биреп, илай-илай күрше батшаға йәшәргә озаткан, ти (44). (**Ne yapmak gerek, halk sözünü dinlemeyince olmuyor**. Padişah, oğlu için at hazırlatıp, arkadaş olmaları için iki asker verip, ağlaya ağlaya oğlunu komşu padişahlıkta yaşaması için yolcu etmiş.) Onaylayıcı

“niçin dersен”, “niçin dediğinde” (Bşk: “ни өсөн тihән”, “ни өсөн тигәндә”) kalıp ifadeleriyle söyleneneler:

Başkurt masallarında:

Таз әсәһенәң үлеуенә барыһынан да нығырак кайғырған, **ни өсөн тihән**, бахырзы ағалары кәмһеткән, мысқыллаган сактарза, уны әсәһе генә яклай, иркәләй торған булған. (63). (Kel, annesinin ölümüne hepsinden daha çok üzölmüş, **niçin dersен**, zavallıyı ağabeyleri aşığыlayıp, hakaret ettiğinde onu yalnız annesi koruyor, arka çыkыyormuş.) Bilgilendirici

Таз әсәһенәң үлеуен, уны яңынан терелтәһе килеуен, шуның әсән тереһуы эзләргә сығып китеуен бәйнә-бәйнә һөйләп биргән, һылыу кыз, тазың һөйләгәнән тыңлагас, егетте тағы ла нығырак ярата башлаган, **ни өсөн тihән**, быға тиклем бушка күл булып яткан был тереһуызы килеп табыусы ла, әжәлгә дарыу итеп алып китеүсе лә булмаған. (68). (Kel, annesinin ölümünü, onu yeniden diriltmek istediğini, bunun için hayat suyunu aramaya çыkıtıgını bir bir anlatmış; güzel kız, Kel'in söylediklerini dinleyince yığidi daha da çok sevmeye başlamış, **niçin dersен**, bugüne kadar boşu boşuna gölde duran bu hayat suyunu gelip bulan da ecele karşı şifa olarak alıp giden de olmamış.) Bilgilendirici

Батша, тазы ағаларына тотоп биреп, уның үзе саклы алтын алырға бик кызыккан. Әммә бушка сыға, **ни өсөн тihән**, хәбәр килеп еткән көндө генә таз, батша һарайын ташлап, үзенә һөйгән йәрен эзләп сығып киткән икән (79). (Padişah, Kel'i yakalayıp ağabeylerine vermeye, onun kendisi kadar altını almaya pek meraklanmış. Ama bu girişimi boşа çыkmış, **niçin dersен**, haberin geldiği gün Kel, padişahın sarayını bırakıp sevdiğini aramak için çыkıp gitmişmiş.) Bilgilendirici

Кәфенлек һатып алып, кешеләр йыйып, Абдулла теге үлек янына килә. Якшылап кәбер казытып, хәйерен өләшеп күмдерә. Күмдергәс, тура өйөнә кайта. **Ни өсөн тihән**, ақсаһын байтак түгеп ташлаган була (92). (Kefenlik satın alıp, insan toplayıp Abdulla şu cesedin yanına gelmiş. İyice bir kabir kazdırıp, hayrını dağıtıp gömdürmüş. Gömdürünce doğruca evine dönmüş. **Niçin dersен**, parasını eреyse harcamışmış.) Bilgilendirici

— Кыззы үлемдән алып калыуза өс егеттең дә катнашы бар. Иллә-мәгәр алма алып кайткан егеттең катнашы зурырак. **Ни өсөн тihән**, батшаның

кызы көзгөгә карап та, балаҗ менән осоп та түгел, алманы ашап кына терелгән. Беренсе егет үзенең йөз һумға алған көзгөһөн йөз һумға хата ала. Көзгөнөң ауырыу кыззы күрһәтеүзән бер ере лә кителмәгән, шулай булгас, көзгө эйәһе зарар күрмәгән. Икенсе егет тә үзенең йөз һумға алған оскос балаҗын үз хакына хата ала. **Ни өсөн тигән**, ауырыу кыззың эргәһенә осоп килеп төшөүзән балаҗтың бер ере лә таушалмаған, балаҗтың эйәһе бер ниндәй зә зыян күрмәгән. (135). (“Kızı ölümden alıkoymaya üç yigidin de da katkısı var. Ancak elma alıp getiren yigidin katkısı daha büyüktür. **Niçin dersen**, padişahın kızı aynaya bakılarak değil, halı ile uçup getirilerek değil, elma yedirilince dirildi. Birinci yigit yüz akçaya aldığı aynasını yüz akçaya satabilir. Ayna, hasta kızı göstermekten başka bir şey yapmadı. Böyle olunca ayna sahibi zarar etmez. İkinci yigit de yüz akçaya satın aldığı uçan halısını değerinden satabilir. **Niçin dersen**, hasta kızın olduğu yere uçarak getiren halının bir yeri bile buruşmamış. Halının sahibi hiçbir şekilde zarar etmez.”) Bilgilendirici

Энеһе өйрәкте барып тота, бик тиз байып китә. **Ни өсөн тигән**, ул өйрәк көн дә бер алтын күкәй хала икән. (164). (Küçüğü gidip ördeği tutmuş. Kısa sürede zengin olmuş. **Niçin dersen**, o ördek her gün bir altın yumurtluyormuş.) Bilgilendirici

Ни өсөн шулай мактай **тигән**, был егет үзе лә бик шәп гармунсы була (182). (**Niçin** böyle övünüyor **dersen**, bu yigidin kendisi de çok iyi bir akordeoncuymuş.) Bilgilendirici

— Кыуып сығарғаным өсөн мине ғәфү ит инде, улым, — тигән. — Ниңә шунһы ла мәғлүм булһын, һин һанат кына булып калмаҗһың, батша ла булырһың әле. **Ни өсөн тигән**, кара икмәк менән картуфтың кәзерен белгән кеше хур булмай ул, — тип һүзен бөтөргән. (208) “Kovduğum için beni affet şimdi oğlum. Sana şu da malum olsun. Sen vezir olarak kalmazsın, padişah da olursun. **Niçin dersen**, kara ekmek ile patatesin kıymetini bilen kişi mahcup olmaz.” diyerek sözünü bitirmiş.) Düşündürücü

Озакламай батша бер йыллык сәйәхәткә сыға, кыз буйға узып кала. Батша: «Мин кайтыуға улым тыуыр», — тип һөйөнә. **Ни өсөн тигән**, инде нисәмә йыл бергә йәшәһәләр зә, оло катыны бер бала ла тапмаған икән (274). (Çok zaman geçmeden padişah bir yıllık seyahate çıkmış. Kız hamile kalmışmış. Padişah “Ben dönene kadar oğlum doğar.” diye sevinmiş. **Niçin dediğinde**, nice yıl birlikte yaşasalar da büyük hanımı bir çocuk doğurmamışmış.) Bilgilendirici

“bilmiyorum orasını”, “orasını kim bilsin” (Tat: “белмим анысын” / Bşk: “уныһын кем белһен”) kalıp ifadeleriyle söyleneneler:

Tatar masallarında:

Анда бер карт була, кызның атасы буламы инде, **белмим анысын**. Чабата ясап утыра инде бу (320). (Orada ihtiyar bir adam varmış. O adam kızın babası mı artık, **bilmiyorum orasını**. Çarık yapıp oturuyor şimdi bu.) Bilgilendirici + Meraklandırıcı

Başkurt masallarında:

Нисәнсе йыл булғандыр, **уныһын кем белһен инде**, тик август айы була был (116). (Hangi yıl olmuş, **onu kim bilsin şimdi**, yalnız agosto ayında oluyor bu.) Bilgilendirici

Күп вақыт үткәнме, аз вақыт үткәнме — **уныһын кем белһен**, тик тағы бер сит батша: «Уртансы кызыңды улыма бирмәнәң, шуның өсөн һуғыш асам үзеңә!» —тип батшаға кағыз ебәргән. (241) (Çok mu vakit geçmiş, az mı vakit geçmiş, **onu kim bilsin**; yalnız yine bir yabancı padişah “Ortanca kızını oğluma vermedin, bu yüzden sana savaş açıyorum!” diye padişaha mektup göndermiş.) Bilgilendirici + Meraklandırıcı

“**kendiniz de biliyorsunuz ... o vakitte ... şimdiki gibi ... yok**”, “**o zamanda ... yok tabii ki**” (Tat: “**үзегез беләсез ... ул вақытта ... хәзерге кебек ... юк**” / Bşk: “**ул заманда ... юк бит инде ... юк**” kalıp ifadeleriyle söyleneneler:

Tatar masallarında:

Шуннан соң тағын алга китә малай. Озак та үтми, Петербурга барып керә бу. **Үзегез дә беләсез**, кала зур, патша каласы (228). (Ondan sonra biraz daha gitmiş oğlan. Çok geçmeden Petersburg’a girmiş bu. **Kendiniz de biliyorsunuz**, şehir büyük, padişah şehri.) Bilgilendirici + Doğrulaıcı

Үзегез беләсез: ул вақытта бит ярлы кеше гел жәяү йөри торган булган, **хәзерге кебек** машина-фәлән дә юк, тимер юлы юк та **юк** инде (273). (**Kendiniz biliyorsunuz: O vakitte**, elbette, fakir kişi hep yayan yolculuk eder, **şimdiki gibi** araba falan da **yok**, demir yolu da **yok**.) Bilgilendirici + Doğrulaıcı

Ул заманда машина **юк**, поезд **юк бит инде**, былар ун көн, ун биш көн, айзар буйы баралар, йөзләгән кеше. [...] Былар икенсе тапкыр сығып киттеләр. Поезд да **юк**, самолет та **юк бит инде**. Әллә ун биш көнлек, әллә айлык юл үттеләр, баяғыса бер калаға барып еттеләр. [...] Тағы бер каруанға эйәрәп, юлға сыға был. Өсөнсө якка бик алыска сығып китәләр. Автомобиль **юк**, поезд **юк**, самолет **юк**, аттарын менен, дөйәләрен, ишәктәрен менеп, баралар за баралар (278-279). (**O zamanda** araba da **yok**, tren de **yok tabii ki**, bunlar on gün, on beş gün, aylar boyunca gitmiş, yüz kadar kişi. [...] Bunlar ikinci defa çıkıp gitmişler. Tren de **yok**, uçak da **yok tabii ki**. Kim bilir; on beş gün mü, bir ay mı yol gitmişler, yine bir şehre varmışlar. [...] Yine bir kervanın ardından yürüyüp yola çıkmış bu. Üçüncü gidişlerinde çok uzaklara çıkıp gitmişler. Otomobil **yok**, tren yok, uçak **yok**; atları ile develerine, eşeklerine binerek gitmişler de gitmişler. Böyle giderlerken çok uzaklardaki bir şehre gelmişler.) Bilgilendirici + Doğrulaıcı

“**ne görsün**”, “**gözü ile ne görsün**” “**gözleri ile ne görsünler**” (“Tat: **ни күрсен**” / Bşk: “**ни күзе менән күрһен**” / “**ни күззәре менән күрһендәр**”) kalıp ifadeleriyle söyleneneler:

Tatar masallarında:

Ни күрсен: Сәмруг кошы! Үләксә ашап ята (228). **Ne görsün:** Simurg kuşu! Leş yüyip yatıyormuş. Şaşırtıcı

Başkurt masallarında:

Керсә, **ни күрсен**, бу кыз төшендә күргән кызы булып чыга (396). **Girse ne görsün**, bu kız rüyasında gördüğü kızmış. Şaşırtıcı

Ул күп уйлан тормай, кәберлеккә инеп китә. Инһә, **ни күзе менән күрһен**, ике кеше бер мәйетте казып алғандар за тукмап яталар, ти. (95). О hiç düşünmeden mezarlığa girmiş. **Girse gözü ile ne görsün**, iki kişi bir cesedi kazıp çıkarmış da tekmeleyip duruyormuş. Şaşırtıcı

Ни күзе менән күрһен, ыуған ергә кауырһындар үсә башлай. (114). (**Gözü ile ne görsün**, ovaladığı yerde tüyler uzamaya başlamış.) Şaşırtıcı

Кейезбай аттың корһак астынан үтеп, уң яктан һул якка сыкһа, **ни күзе менән күрһен** — үзен кеше танырлык та түгел (125). (Kiyizbay atın karnının altından geçip, sağ taraftan sol tarafa çıkınca, **gözü ile ne görsün**; kendisi tanınacak gibi değilmiş.) Şaşırtıcı

Сисһәләр, **ни күззәре менән күрһендәр**, бармағында кыздың балдағы кире һалдырмашылык булып кереп ултырған, ти. (141). (Çözseler, **gözleri ile ne görsünler**, parmağına kızın yüzüğü, çıkmayacak bir şekilde sıkışmışmış.) Şaşırtıcı

Төрбәнең таштарын ақтарып һүткән сакта ғәскәр кешеләре **ни күззәре менән күрһендәр**: таз йомшак мендәр өстөндә исән-һау көлөп тик ултыра, ти (76). (Türbenin taşları yıkılacağı zaman askerler **gözleri ile ne görsünler**: Kel yumuşak minderlerin üstünde sağ salim gülüp oturmaktaymış.) Şaşırtıcı

“bu ne hâl” (Bşk: “был ни хәл”) һалп ifadesiyle söylenenler:

Başkurt masallarında:

Был ни хәл, тиһәң, таз батыр ете йыл буйына куйынындагы һис кәмемәс сүрәген ашап, бер қасан да бөтмәс шәрбәтле һыуын эсеп йәшәгән икән (76). (**Bu ne hâl**, dersən, Kel bahadır yedi yıl boyunca koynundaki hiç eksilmeyen çöreğini yüyip, hiçbir zaman da bitmeyen şerbetli suyunu içip yaşamışmış.) Bilgilendirici + Şaşırtıcı

Төрмә эсендәге тауышка төрмә карауылсылары аптырағандар за төрмәне асып қарағандар. Қараһалар, төрмә эсе яп-якты ялтырап тора, кешеләр бөтәһе лә тере, ашап-эсеп, уйнап-көлөп ултыралар, музыка уйнап тора. **Был ни хәл?** Қарауылсылар бик нык ғәжәпләнгәндәр зә кыз батшаға югереп барып әйткәндәр. (90). (Zindanın içindeki sese zindan bekçileri şaşırmışlar da zindanı açıp bakmışlar. Bakmışlar, zindanın içi araydınlık, parlayıp duruyor. Herkes canlı, yüyip içip, gülüp oynuyormuş, müzik çalıyormuş. **Bu ne**

hâl? Bekçiler fena hâlde şaşırmişlar da koşarak kız padişahın yanına gidip söylemişler.) Bilgilendirici + Şaşırtıcı

“Olur mu ki” (Bşk: буламы һуң) kalıp ifadesiyle söylenenler:

Başkurt Masallarında

Әммә күз йәше койоу менән үлгән кешене терелтеп **буламы һуң**. Бабай, карсығын терелтер өсөн берәй әмәлен тапмаксы булып, улдарын сақырып алған (62). (Ama gözyaşı dökmek ile ölen kişiyi diriltmek **olur mu ki**. Dede, hanımını diriltmenin bir çaresini bulmak isteyip oğullarını çağırmiş.) Meraklandırıcı

Sonuç

Bu çalışma için geliştirilip uygulaması yapılan sınıflandırmada da görüleceği üzere geçiş yapan ara sözler kişi-zaman-mekân olmak üzere üç işlevle sınırlıyken açıklama yapan ara sözler açıklamanın içeriğiyle alakalı olarak oldukça fazla işleve sahip olabilmektedir.

Tatar ve Başkurt masallarında ara sözler, anlatıcıya anlatı üzerinde mutlak bir hâkimiyet sağladığından anlatıcı bu teknik yardımıyla yeri geldiğinde anlatının kurgusunda kişi-zaman-mekân geçişleri yapar. Yeri geldiğinde de dilediği şekilde açıklamalarda bulunarak dinleyicinin ilgisini kendisi üzerinden anlatıya çekmeye çalışır. Anlatıcının amacı geçiş yapan ara söz kullanımları ile anlatının o bölümü toplamak iken açıklama yapan ara söz kullanımları ile bir anlığına anlatının olağan konusunun dışına çıkıp kendini bir kahraman olarak anlatıya dâhil etmektir. Anlatıcı hem geçiş yapan hem de açıklama yapan ara sözlerde bunları yaparken kalıp ifadelerden istifade eder. Bu kalıp ifadelere başvurduğunda anlatıcı genellikle üçüncü teklik şahıs anlatım biçiminden birinci teklik şahıs anlatım biçimine geçmekte, dinleyiciye birden sorular sormaktadır. Dinleyici de bu kalıp ifadeler geçtiğinde anlatıcının bir ara söz kullanım tekniğine başvurduğu sezimler ve daha dikkatli olarak anlatıya odaklanır.

Derlenen masalların yazıya geçirilmesi esnasında güdülen edebi metin yaratma kaygısından dolayı ara sözler çoğunlukla anlatı dışı kabul edildiğinden yazar veya editörler tarafından ya çıkarılmakta ya da azaltılmaktadır. Bu çalışmada incelemesi yapılan 60 Tatar ve 60 Başkurt masalında her ne kadar bu çalışmayı ortaya koyacak kadar malzemeye ulaşılmışsa da özellikle de açıklama yapan birçok ara sözün çıkartıldığı ya da kısaltıldığı oldukça yüksek bir ihtimaldir. Bundan dolayı sadece bu çalışmada kullanılan masal anlatıları için değil, geçmişte yapılan tüm anlatı derlemelerinde eğer ses kayıt cihazları kullanıldıysa ve bu kayıtlar muhafaza edildiyse, bunlar yeniden dinlenmeli, ara sözler sekteye uğratılmadan yazıya öyle geçirilmelidir. Yine bundan sonra yapılacak derleme çalışmalarında derleyici; derleme esnasında anlatıcıya, yazıya geçirme esnasında da anlatıyı oluşturacak kayda kesinlikle müdahale etmemelidir. Çünkü anlatıcının anlatma motivasyonu olarak da nitelendirebileceğimiz ara sözler aynı motif ve formeller gibi masalın bütünleşik

yapısı içerisinde bir anlatı ögesi olarak değerlendirilmeli ve incelemelere dâhil edilmelidir.

Tatar ve Başkurt masallarında geçen ara sözlerin sınıflandırılması ve değerlendirilmesi üzerine bu çalışmada yapılan tespit ve görüşler, tüm Türk boylarının masalları ve dahi diğer anlatı türleri için de uygulanabilir olduğundan Türk dünyası anlatıcılarının geçiş ve açıklama yapan ara sözleri hem biçim hem de üslup bakımından nasıl kullandıklarının geniş bir göstergesinin çıkartılmasına önayak olacaktır.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Erkan Karagöz (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

Kaynaklar

Altun, Işıl. (2014). Halk Hikâyelerindeki Olay ve Düşünce Aktarımlarında Digression'dan Yararlanma. *Turkish Studies*, S. 9(3), 111-122.

Austin, Norman. (1966). The Function of Digressions in the Iliad. Greek, Roman, and Byzantine Studies, 7(4), 295-312.

Başgöz, İlhan. (1986). Digression in Oral Narrative: a Case Study of Individual Remarks by Turkish Romance Tellers. *Journal of American Folklore*, 99(391), 5-23.

Başgöz, İlhan. (1986). Sözlü Anlatım Türlerinde Konudan Sapmalar (Digression), çev. İlhan Başgöz. *Folklor/Edebiyat*, S. 14, 99-112.

Başgöz, İlhan. (2001). Sözlü Anlatımda Ara Söz: Türk Hikâye Anlatıcılarının Şahsi Değerlendirmelerine Ait Bir Durum İncelemesi, çev. Metin Ekici. *Millî Folklor*, S. 50, 86-104.

Bayat, Fuzuli. (2011). Haşiye Metnin (Ara Söz ve Cümlelerin) Masal Anlatımında Rolü. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, S. 4(8), 5-14.

Самалетдинов = Жамалетдинов, Л. (1994). Татар халык әкиятләре: тылсымлы әкиятләр. Казан: Татарстан китап нәшрияты. [Самалетдинов, Л. (1994) Tatar Halk Ekiyetleri: Tılsımlı Ekiyetler. Kазan: Tataristan Kitap Neşriyatı.]

Curtis, Paul M. (1993). Byron's Beppo: Digression and Contingency. *The Dalhousie Review*.

Dawson, Paul. (2016). From Digressions to Intrusions: Authorial Commentary in the Novel. *Studies in the Novel*, 48(2), 145-167.

Devellioğlu, Ferit. (2003). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (haz. Aydın Sami Güneçal). Ankara: Aydın Kitabevi Yay.

Duman, Mustafa. (2019). Yapısal ve İşlevsel Bir Anlatı Unsuru Olarak Ara Sözler: Kutadgu Bilig Örneği. *Millî Folklor*, S. 124, 17-29.

Gencan, Tahir Nejat, vd. (1974). *Yazın Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Georges, Robert A. (1981). Do Narrators Really Digress? A Reconsideration of “Audience Asides” in Narrating. *Western Folklore*, 40(3), 245-252.

Masattaş, Âdem. (2019). Arasözler Nasıl ve Neden Kullanılır? Köroğlu Destanı ve Behçet Mahir Örneği. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, S. 12(27), 690-703.

Minhacetdinov = Минһажетдинов Марат һәм Харисов Әхнәф. Башкорт халык ижады, Әкиәтгәр. Икенсе китап, Башкортостан китап нәшриәте, 1976. [Minhacetdinov, Marat ve Harisov, Ehnef. *Başkurt Halık İcadı, Ekiyetter. İkinci Kitap*. Ufa: Başkurtistan Kitap Neşriyatı, 1976.]

Sılay, Kemal. (1991). Ahmedî'nin Osmanlı Tarihinde Arasöz (Digression) Tekniğinin Kullanımı ve İşlevi. *Türkoğlu Dergisi*, S. 9 (1), 153-162.

TDK *Güncel Türkçe Sözlük*, Genel Ağ: <https://sozluk.gov.tr/> (19.04.2022).

Türkmen, F. (1998). Dede Korkut Hikâyelerinde Ara Sözcükler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, S. 46 (1998/1) 153-160.

Yayın, Nerin. (2007). Ak Möör Destanındaki Ara Sözcükler. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 13, 261-281.

ОТСТУПЛЕНИЯ В ТАТАРСКИХ И БАШКИРСКИХ СКАЗКАХ

АННОТАЦИЯ

Термин латинского происхождения «digression» переводится как «отступление» и используется в фольклорных исследованиях на западе. Это слово на странице Ассоциации Турецкого Языка разделе «Словарь Турецкого Языка» было описано следующим образом: «отступление – это вставка в тексте, не связанная с темой, о которой говорят или пишут напрямую».

Как фольклорный термин, отступление - это повествовательный прием, который рассказчик использует с помощью стилизованных или риторических приемов, когда рассказчик хочет совершить переходы между людьми, временем и пространством в сюжете событий или когда он чувствует необходимость объяснить что-то слушателю. Рассказчик может временно отклоняться от основной темы, особенно когда он использует объяснительное отступление. Тем временем его чувства, мысли, мечты, знания, культура, комментирующиеся в тексте, его субъективное мнение.

Хотя отступление занимает видное место в структуре повествования, как формальные и мотивные, в нарративах тюркского мира они малоизучены. Причина этого может заключаться в том, что эти слова часто рассматриваются как повествовательный элемент, а составленный текст полностью или частично вырезается при создании художественного текста.

В данной статье с помощью примеров дан обзор того, в какой форме рассказчики татарских и башкирских волшебных сказок использовали отступление в повествованиях, и как направляли повествование в личном смысле. Для этого, прежде всего, значение понятия «отступление» как фольклорного термина оценивается и дается информация о том, каким целям

оно служит в повествовании. Затем были подчеркнуты классификации в основных исследованиях. После этого был изучен материал, полученный из 120 сказок, из них 60 татарских и 60 башкирских, и выявлен способ классификации, которого следует придерживаться в данном исследовании. В этой классификации промежуточные слова делятся на две категории: «переходные» и «пояснительные». Функциональный фактор учитывался при создании подпунктов классификации. «Переходные отступления» рассказчика используются для обеспечения переходов человек-время-пространство, чтобы собрать эту часть в вымысле повествования; «объяснительные отступления» чтобы заставить слушателя почувствовать, что он также является героем повествования, с объяснением, которое он привносил в ситуацию, выходя на мгновение за пределы темы, но в пределах своих собственных знаний, манер и окружения.

Переходные отступления рассказчиками в татарских и башкирских сказках используются чаще, чем пояснительные. Эти промежуточные отступления выполняют в сказке три разные функции: человек, время, пространство. Рассказчик увлекает слушателя в путешествие в волшебную атмосферу сказки, совершая переходы человек-время-пространство, не вдаваясь в подробности и не задавая вопросов, делая вид, что таким использованием отступлений получает одобрение слушателя.

В татарских и башкирских сказках рассказчики используют пояснительные отступления, выражая положительное или отрицательное мнение, чтобы на основании своих знаний, культуры и нравов привлечь внимание к ситуации, когда они чувствуют себя нужными в потоке сюжета. Следовательно, такие пояснительные отступления могут иметь довольно весомое значение, как показано в классификационном эксперименте.

В татарских и башкирских сказках как переходные, так и пояснительные отступления привлекают внимание наличием в их структурах определенных закономерностей. Слушатель/читатель сказки, при виде в тексте этих фраз, которые иногда используются в одних и тех же, а иногда в очень похожих формах, может легко заметить, что рассказчик прибегает к переходному способу. Однако для того, чтобы понять, какое отступление, с какой целью использует рассказчик, следует смотреть на функции употребления, а не на морфологическое сходство, вытекающее из этих стереотипов. Функция использования должна быть вырвана из контекста в разделе, где встречается отрывок.

Ключевые слова: отступление, сказка, повествование, рассказчик, татары, башкиры.